

Навр

Мирза Карим

МОҲЛАРОЙИМ

-----*

Ёзувчи ва публицист Мирза Карим кўҳна адабиётимизнинг ёрқин юлдузларидан бири бўлмиш Моҳларойим (Нодира) ҳақида таваллудининг 200 йиллиги арафасида китоб ёзиб тугатди. Қуйида шу китобдан олинган, шоира ҳаётининг баъзи қирралари ёритилган лавҳалар билан танишасиз.

-----*

ОЛАМ ЭТАГИ

Саратоннинг бир тутам тунида кўзинг илинмасиданоқ тонг ёришади. Моҳларойим хобгоҳининг ён томонидаги деразадан оппоқ нур ўйноқлаётганини кўрди-ю, ўрнидан туришга ошиқди. Аммо, вужудида анчадан буён баҳр тўлқинидай тўлиб-тошган истаклари ушалганиданми ёинки, олампаноҳнинг суҳбатларию қайноқ кучоқларидан узилгиси келмасди. У яна вужудида ҳорғинлик сезди, сониян оппоқ пардай учишга ҳам шай эди. Моҳларойим ўрнидан турмак ниятида нозик қўлларини олмоқчи эди, ёстиқдошининг узун ва тим қора соқоли юзига тегиб, баданида чумоли югургилагандек бўлди. Қизарган баданини беркитди, секин ўгирилиб мўнсак ва тунбонини кийди, зарковушини оёғига илиб, обрез томон юрди. Бугун унинг учун олам янада кўҳли ва мунаввар, боқий ва муқаддас эди. Ана шу боқийлик Моҳларойимга далда берар, ёр ва диёр ҳақидаги неқбин ўйларига жон бағишларди. Тунов кунги мажлисларнинг бирида ғижжакчи Отаҳон Ҳўқандий «Кел даҳрни имтиҳон этиб кет» матлаи билан бошланадиган ғазални шундай куйга солиб хониш қилдики, ўз-ўзингдан сел бўлмаи иложинг йўқ эди. Бир томонда олампаноҳ кўзларини юмганча бошини тебратар, гўё ақл-ҳушини ҳофизнинг хонишию шоиранинг сўзлари олиб қўйгандек эди. Моҳларойим Жаҳон отин билан чеккароқда, салтанат арбобларига яқин махсус хонада ўтираркан, кўзларидаги ёш томчилари дур сингари тўкилай-тўкилай дегандай омонат турарди. Ғазалнинг қиличдай кескирлигини яна бир бор ҳис этган, мана шу ҳис уни яна ижод этишга ундарди. Қадди бироз тик, ёши улуг, локин ҳуснда ҳар қандай нозанин билан бас бойлаша оладиган Жаҳон отин ҳам чуқур ўйларнинг гирдобига ботганча хаёл сурар, чамаси ана шу қарашларининг ўзи билан Моҳларойимга тан бермоқда эди. Йўқ, Моҳларойим ўзини юқори тутмади, салгина жилмайди, атрофини мажлис аҳлининг шарафловчи овозлари тутди. Моҳларойим бунга ғижжакчи Отаҳон Ҳўқандий шаъни дея хаёл этди, аммо хонанда сўз сарварига таъзим этганида икки юзи лоладек қизарди-ю, бош эгиб кўя қолди. Унинг бу такаллуфи ўзбек аёлининг адаби, камолотидан дарак берар, қолаверса, шундай дабдабали давраларда ўзини ҳам майин, ҳам мулоим, ҳам эркин тутар, ўз навбатида бу айрим кўнгли ярим одамларнинг дилини ўртаб юборарди. Илгари бундай анжуманларга заифалар таклиф этилмаэди. Энди эса замон ўзгариб, гўё дунё ғилдираги терс айланаётгандай, мана шундай қутлуғ давраларда ожизалар иштирок этишади, тап тортмай суҳбатга қўшилишади, ё атайин, казо-казоларнинг сўзини бўлишади. Бу ҳам майли, очиқ юз билан қалам қошини, қора кўзини, таъ-там қоматини кўзгуга солгандай мушоараларда иштирок этишади. Айрим кўнгли эгри одамлар қиёфасини ўзгартириб ўзини мамнун намойиш этмоқчи бўладилар-у, лекин олампаноҳнинг кўнглини овлаш мақсадида қўл қовуштириб «Сиз, ҳақсиз» дегандай бош эгадилар.

Моҳларойим мажлису мушоараларни муштоқлик ва интизорлик билан кутар, олампаñoҳнинг салтанат ташвишларидан холи, амиру умаролари орасида эркин бўлишни аини мана шу мажлис аҳли учун хаёлини жамлаб, дилида рўй берган ўзгаришлар, соғинишлар хусусида қоғоз қоралашини ва «Амирий» тахаллуси билан ошиқона ғазаллар битишини яхши кўради. Алалхусус, шоиранинг фикри жойизича, ғазал битилган хонадонга хизр нигоҳ ташлаб ўтармиш. Моҳларойим ўз хонадонини ҳам, салтанатини ҳам ҳамиша ана шу нигоҳ остида бўлишни кумсайди, ҳар куни саҳармардондан тиловат қилади. У эл-улуснинг эзгу ниятини бажо келтириш орзусида. Бу орзунинг қанот қоқиши бир томондан соҳибқироннинг маъқуллашига боғлиқ, ҳозирча Моҳларойим мадад олаётир. Худди мана шу мадад, эл назарида, Моҳларойим ҳурматини баланд этаётир. Бунинг устига у Жаҳон отинсиз ўзини ёлғиз ҳис этади. Негаки, у яқин ўн йиллик қадрдон, сирдош, мураббий. Бунинг устига Жаҳон отин келинчакнинг қирқи чиқмаёқ хонадонга ташриф буюрган. Моҳларойимнинг эсида, келинликнинг дастлабки кунлари Марғилон негадир унинг учун бегонадек туюлаверди, Андижонни, тўптош ўйнаган болалик дамларини, лола терган Хокан адирларини ўйлайверди, чеҳрасига соғинч ҳислари тепчиб чиқди, буни панжшанба куними, тунги таҳорат олиш олдинда Умарбек пайқаб қолди, эркалада, қучди, кўнглида уйғонган ҳадикми, кўрқинчм, ҳаммасини бирма-бир сўзлаб беришни илтифот ила сўради. Тўғриси, Моҳларойим куёвтуранинг кучоғида чўғ бўлди, нима дейишни билолмади ва базўр Ҳафиза отинни тилга олди. Умарбек ожизасининг қалбида ғазал дарди ёниб, тобора аланга олаётганлигини тушуниб етди, мамнун бўлганидан ёрининг пешонасидаги патила сочларини қайириб ўпди, сўнг меҳр билан бағрига босди. Бекнинг оташ бағридан Моҳларойим чиққиси келмасди. Умарбекнинг хаёлида нимадир уйғонди шекилли, секин ўрнидан туриб хобгоҳдан ташқарига йўналди. Хонадоннинг ўнг томонидаги эшик унинг китобхонаси эди. Бу ерда гарчи кам бўлса-да, Навоий, Фузулий, Яссавий асарларини ўқир, ўзи таъкираларга иштиёқманд, номи хаёлдан кўтарилса-да, ғазали дилнинг чуқур жойидан ўрин оладиган шоирларнинг баёзларини кўп мутолаа қиларди. Ҳозир у бу ерга бежиз чиқмаганди. Тўй-томоша бўлибдики, Умарбек беклик ишлари билан банд. Моҳларойим эса келинлик чилласидан сармаст. Умарбек қоралаган қоғозларни бирма-бир излаб топди ва кўз югуртирди, айримларига кўз ташлаб кулимсиради. Шу маҳал Умарбекни қизгангандай остонада Моҳларойим кўринди. Яна ихлос ва ҳавас билан бағрига босди, сониян қоғозни кўлига олиб, ғазални тўлиб-тошиб ўқишга тушди. Моҳларойим бу гал бағрига олгандан ҳам бошқача таъсир оғушида тўлғонарди. Умарбек қилич билан машғул бўлган бекгина эмас, унинг кўлида қалам ҳам яйраб ёзаркан. Ҳаммасидан «Амирий» деб ғазал мақтасини тугатишлари жозибали эди. Шу-шу Умарбек вақти бўлганда Моҳларойим билан сабоқ қилишни йўлга қўйди, лекин бу машғулот узоқ чўзилмади. Умарбек беклик юмушлари билан бўлиб, марғилонлик шоира Жаҳон отин — Увайсийга одам юборди. Жаҳон отин беклик даргоҳига келди-ю, Моҳларойим билан бири кўз, бири қош бўлиб қолди.

Моҳларойим заррин сочиқларга артиниб, патила сочларини тўғрилади. Пардозхонада машшота мушклардан бўйинларига, қулоқларининг ортларига суртди, соҳибқирони тунов куни мақтаган ўрик гуди янглим кўйлагини ҳавасманд кийди ва яна хобгоҳ сари юрди. Кўзининг нури, дилининг малҳами, умрининг йўлдоши, олампаñoҳ Умархон бу гал Моҳларойимнинг ўрнида гоят хушсуврат ухларди. Шундай бўлса-да, Моҳларойим шоҳи кўрпачани секин сўриб, соҳибқироннинг елкасини ўраб қўйди-да, бамдод намозини ўқишга ошиқди. У яна орқасига ўгирилиб меҳмонхона ёнидаги эшикни очди-да, илгичдаги барқут жойнамозни олиб, юзини қиблага ўгирди. Моҳларойим оёқ шарпасини эшитди-ю, эйтибор бермади. «Ассалому алайкум ва раҳматулло» деб ҳам ўнгга, ҳам сўлга бурилган пайтда Олима отинга кўзи тушди, у гўё бемаврид кирганидан хижолатда эди. Моҳларойим бамдод намозидан сўнг тиловат қилиб, жойнамозини йиғштириб, ўрнидан турганда қўшдай енгил эди. Олима отин пешвоз чиқди, кўлини кўксига қўйиб, таъзим бажо келтирди-да: «Жаҳон отин ташриф буюрмишлар», деди Моҳларойимга қарата. Моҳларойим мана шундай дили равшан дамларда Жаҳон отинни кўрса яйраб кетар, шу куни саҳармардондан шомгача айрилгиси келмас, ўқиган баёзю қоралаган ғазалигача бирма-бир баён этар, гоҳида Жаҳон отинни ёнига олиб турли қурилишларнинг боришини ўз кўзлари билан кўрмак ниятида шаҳарнинг турли даҳаларига бошларди...

Моҳларойим Жаҳон отиннинг йўқлаганини эшитибоқ, хонадан чиқди ва одимини тезлаштирди. У йўл-йўлакай рўмолини тўғрилаган бўлди. Меҳмонхона пойгагида назокат ила ўлтирган Жаҳон отинга кўзи тушди-ю, яшнаб кетди.

— Хуш келибсиз Жаҳон биби, қадамларига ҳасанот, — Моҳларойимнинг қарашларини сўзларидан келинлик давридаги илтижо, майинлик ва тавозе намоён эди.

— Сизнинг ҳусну жамолингизу ширин каломингизсиз тура олармидим, ойим! — Жаҳон отин илтифот ила жавоб қайтарди.

— Локин оина юзига чанг ўрнашгандай эмасми? Ё мен адашдимми?

Жаҳон отин Моҳларойимнинг сезгирлигига тонг қолди. Моҳларойим интизорлик билан яна сўради.

— Бу кўзларни мискин этган ким бўлди? Менга ёрилмасангиз кимга айтасиз дардингизни, биби!

Жаҳон отин сахармардондан бостириб кирганига ўзини минг қатла койиди, шундай бўлса-да, Моҳларойимнинг саволига секин жавоб берди.

— Кеча ҳужрамга кеч бориб эдим. Не кўз билан кўрайин, дарвоза очик. Қулф бузилган. Кимга нима керак бўлдийкин, деб хонага отилдим. Қаранг, ойим, дилим ҳамроҳи — танбуримни ҳам кўп кўрибдилар. Ахир, толибларимга илми муסיқийдан сабоқ берардим. Туни билан фарёд чекдим. Мен йиғламай ким йиғласин.

Жаҳон отиннинг ўртаниб ёнишлари Моҳларойимнинг бағрини тилиб ўтди, ҳалигина шодмон бўлган кўнгли устига туз сепилгандай бўлди, Моҳларойимга ҳам қийин, ҳозир кўнглини кўтарайин деса, ўзининг кўли қисқа, Жаҳон отиндек мумтоз шоира, мураббия ва бунинг устига доно аёлга ким озор берди? Моҳларойим чуқур ўйлар, ўйлаган сари турли сабоқ келаверарди. Охири фикрини жамлаб, секингина жавоб берди.

— Мени авф этгайсиз, биби! Хонадонингизга кирган нобакорлар топилур! Узингизни ўкситманг. Бу дунёда яхшидан кўра, гумроҳлик уруғини сочаётган кимсалар устундир. Локин ундайларнинг косаси оқармас. Сиз билан бизнинг хоҳамиз бор экан, алалхусус, айтганимиз аён бўлғусидир.

— Сиз мени авф этинг, ойим!

— Ҳечқиси йўқ, биби! Сизни кўриб шодландим. Нонушта қилайлик, мадрасадан хабар олмоқчийдим. Биргалашиб борамиз.

Олима отин шу орада дастурхон ёзди, ноз-неъматларни бирма-бир қўйиб чиқди. Моҳларойим иссиқ патирнони ушатаркан, чеҳрасида табассум ўйнаганини сезди. Ҳозиргина ўзини эзаётган ғам юкидан фориг бўлди. Сўнг кеча дилининг бир четига тугиб қўйган фикрини айта бошлади.

— Саримозор даҳасидаги Ҳожи отиннинг меҳмони бўлгандим. Толибаларни кўриб ҳайрон қолдим. Қизлар эмас, нақ булбулнинг ўзи дейсиз. Келини ҳам шеърга кўп хуштаб экан. Дилшод Барно...

— Дилшод Барно, — қизиқиб сўради Моҳларойим. Сўнг эслай олмади шекилли, секин бошини қимирлатди.

— Сизга ихлоси баланд эрур. Бир ғазалини ўқиб берди. Уратепадан келиб қолибди. Банди қилинган экан.

— Йўғ-эй... — ҳайратланди Моҳларойим.

— Ўз тилидан эшитдим. Айтмоқчиманки, ўша муҳожирлик дамларини қоғозга тушира бошлабди.

— Дилшод Барно дедингизми? Ҳарамга чорласакми?

— Билмадим.

— Нега?

— Олампаҳо ҳузурларида шеър ўқиб, қаҳрларига учраган эмишлар.

— Гап бу ёқда денг. Салтанат доирасида бўлмаган одам ўзини бегона ҳисоблайверади. Бўлмаса, Гулҳаний, Махмурдек алломалар ўзларини четга олишармиди. Ё ҳажв кучи ўтмаслашиб қолишига ақллари етса керак-да. Дилшодингиз ҳам ўша тоифадан... Сездим, сездим, ўша тоифадан...

— Локин ғазаллари бағоят гўзал. Ширали. Мана, нима деб ёзибди шоира: «Урдан чикқач, икки йил кейин фаҳм этдимки, у ерда Фарғона мулкининг маликаси, шеърят ва тарона шавқ-завқининг соҳиби, яъни давр Нодираси ва замонаси кўзга кўринган шоираси ҳаёт эканлар, кўришга кўп ҳаракат қилдим, аммо муяссар бўлмадим:

Тонг маҳал чикди ҳарамдин турфа мох,
Шеърят тожини кийган подшоҳ.
Таъзим этдик эҳтироми назмига,
Лойиқ айлаб анга ҳурмат иззу жоҳ,
— Ким? — дедим, — Нодира, — дедилар ани
Ёнида Васий турур олампаҳо.
Ҳар бири минг шоира ўрнидадир,
Иккови бирла тўлур, ҳар боргоҳ.

Жаҳон отин кўзини қоғоздан олди-да, сукут сақлади.

— Уқинг, ўқинг, давом этинг, биби, — деди Моҳларойим хаёл дарёсида чўмган ўйларини жамлаб. — Қандай ғазал-а, ўқинг, биби.

Жаҳон отин давом этди:

— Бир анор васфи учун минг офарин,
Деб малика бир менга қилди нигоҳ.
Шу билан етти бошим то осмон,
Қолабимга тўлди лиқ меҳри гиёҳ.
Даврасида ўлтуриб Дилшод эдим,
Айрилиқ этди мани ҳолим табоҳ.

Моҳларойим бир сония тонг қотиб қолди. Бу сўзларда қуруқ мақтов, аврашу алдаш иўқ, аксинча хуш тавозе, самимияту эътироф этишдек маънили маънолар яширинган

эди. Ана шу сирли, сеҳрли сўзлар нанки Моҳларойимни, балки Жаҳон отинни ҳам банд этган, у ҳам ўзи ўқиган ғазалдан лол, бемажол эди. Хўқанд салтанатида ўзини шоир деб санаган казо-казолар сафининг қарвонбошиларидан бири аталишига арзирли Дилшод Барнога таҳсин ўқимасдан иложи йўқ эди. Моҳларойим буни тушуниб етди, у ҳам Дилшод Барно билан учрашишни дилига тугди...

Жаҳон отин бир бурда патир нонни қўлига олиб, зар югуртирилган пиёладаги чойдан ҳўпларкан, хаёлида ҳамон ўзини койир, арзимаган танбур учун Моҳларойимга юмуш орттирдиммикин, дегандай бесаранжом кўринарди. Локин, хаёлининг яна бир четида Моҳларойимни кўкларга кўтарган, Хўқанд вилояти маликаси дея чин кўнгил ва виждон амри ила кўйлаётган Дилшод Барнодек яна бир ғазалнавис топилганидан, вақти-соати билан кўришиш ниятида бўлганидан Жаҳон отиннинг боши осмонда эди. Нега боши осмонга етмасин. Моҳларойимнинг қувончи — унинг қувончи. Гар афсус ва надомат чеккудай бўлса Жаҳон отинга ўн чандон оғир. Аввалдан турмуш ташвишлари уни кунма-кун эзиб турибди. Умрининг гули ва ҳамроҳи Ҳожихоннинг фоний дунёдан боқий дунёга сафар этганига яқин саккиз йил бўляпти. У, қолаверса, умр йўлдошига садоқатини сақлади, уни бузгиси ҳам йўқ. Ахир тўнғичи Муҳаммадхон, Қуёшхон бўй чўзиб келяпти. Жаҳон отин умрининг, орзу-умидининг давомини ана шу фарзандларида кўриш ниятида. Мана шу ниятгина унинг қаддини эгмай турибди. Бунинг устига Муҳаммадхон Мажнун тахаллуси ила битган ғазалларини ўқиганда энтикиб қўйишлари бир ўзигагина аён. Қизи ғазалларни муштоқ ва иштиёқ билан ўқийди, ҳатто хаттотлик билан шуғулланади. Демак, Жаҳон отиннинг эртаси ёрқин, нурафшон. Яна ким билсин дейсиз?..

Бир гала ўй Жаҳон отинни ўз гирдобига тортганини Моҳларойим ҳис этарди. Моҳларойим ана шу ҳис — сезгининг қули эди, унга ҳар қанча ва ҳамиша қўллик занжирида бўлишга шай эди. Негаки, олам бесабот ва бебақо! Ҳар бир одам, алалхусус ижодкор сезги ва севги билангина тирик. Қўйиб берса одамнинг ўзи энг кичик зарра, локин ана шу заррада ақл ва имон устивор. Бу устиворлик беш кунлик дунёни шоду хуррамлик билан ўтказишга, эзгу ишлар қилишга ундайди, қолаверса эрк тифининг нозик паллалаарида қайнашдан ҳам тоймайди...

Моҳларойим ана шундай эзгу юмуш билан банд. Ён-атрофида, даврада ва борингики, Хўқанд салтанатида хайрли ишларга қўл урган кишиларни ардоқляпти, қўлидан келган яхшилик уруғини сепишга интиляпти. Ножоизликларни кўрганда, эшитган дамларда Моҳларойим кун бўйи тунд, бесаранжом юради, баъзан юрагига қил сиғмайди. Шунда Моҳларойим қаердадир бир гала ғаламис қиличини қайраётганини, салтанатга кўз олайтираётганини, кўнглининг мулки ва олампаҳо Умархонга таҳдид қилаётганини англайди. Моҳларойим шу заҳоти ҳарир гуллик қўйлагининг ёқасини хиёл очиб, кўксига тўглаб қўяди: «Ўзидан келиб, ўзига кетсин», деган саловатни уч-тўрт бор қайтаради, шундан сўнггина кўнгли бир оз таскин топади.

Шу сония остонада Олима отин кўриниш берди-ю, сўз қотиб Жаҳон отин билан Моҳларойимнинг ширин ўйларини тўзғитишга халақит этадигандай бирпас сукут сақлади-да, журъатсизлик билан:

— Мулозимлар айтдиларки, олампаҳо йўқламишлар!

Моҳларойим этакларини йиғиштириб, секин ўрнидан турди-да, бирров хабар олишга изн сўрагансимон Жаҳон отинга ўгирилди. Сониян остонадан ўтиб одимини тезлаштирди. Моҳларойим хонаи хосга кирганида мулозимлар олампаҳошни кийинтириб бўлишган, янги бир бўйруқ, имо-ишорани эҳтиром билан кутиб туришарди. Мулозимлар Моҳларойимни кўриб, таъзим бажо этишди, сўнг ўзларини четга олмак ниятида орқаси билан юриб ташқарига чиқдилар. Олампаҳо қоп-қора, қалин соқолларини силаганча тийрак кўзларини Моҳларойимга тикди, бу иболи, илтижоли қарашда фақат иккови учун сир яширинлиги ўз-ўзидан аён эди. Моҳларойим беихтиёр олампаҳонинг рўпарасида тўхтади. Олампаҳо айни нозли чехрани соғингандай бағрига олиб узоқ босди.

— Кўйингиз, номаҳрамлар нима дейишади! Олампаҳоимиз айниб қолибди деган ўй-хаёлларга бормайдими? Кейин, кейин...

— Кўришсин, майли бутун Хўқанд аҳли кўришсин. Розимен.

— Вой анавиларни...

Моҳларойим ноз билан иссиқ бағридан чиқди ва чеккароққа ўтди. Ҳозир ана шу иссиқ бағрида узоқ эракалангиси, қоп-қора соқолининг тиканларига оппоқ юзларини ўйнатгиси келарди, лекин, ёйилиб қолган офтоб нурлари хон ва маликанинг хатти-ҳаракатидан огоҳ бўладигандай эди. Моҳларойим олампаҳонинг қони мана шундай гупуриб турган маҳалда дилини ёради. Олампаҳо иссиқ бағирнинг нашъасиданми, ишвали кўзларининг нигоҳиданми қарахт бўлгандай, лаъл қадалган саллаи бошини секин-секин қимирлатиб, адо этишга ризолик беради. Моҳларойим ҳозир ана шу дақиқанингни этагини қўлдан чиқармаслик мақсадида эди.

— Бегим, Жаҳон бибим ташриф буюрган эдилар, анчайин хомушлар...

— Сабаб? — олампаҳо қошини чимириб, Моҳларойимнинг сўзини бўлди.

— Хужрасидан танбури ўғирланганмиш...

— Ким...

— Шуни билолмай гарангмиз, бегим!

— Маликамизнинг мураббиялари хужрасига кирадиган бадбахтнинг хотони йриб ташлангай!

Моҳларойим олампаҳоқ оғзига олган хунук сўздан ерга қаради-ю, локин алам ва дард билан айтилган, эрта-индин у нокасинг топилиши муқаррар экани таъкидланганидан қувонди. Ҳозир чиқибоқ, Жаҳон отинни қувонтиради, қувонтирадигина эмас, эрта-индин танбурини қайтариб бердиради-ю, яна аввалгидай ўзини лол этган «Муножот»ми, «Тановор»ми, истаган куйини чалдириб, роҳатланади, лаззатланади. Моҳларойим шу билангина чегараланса бўларди, иттифоқо ингирчоқлик Хосият кампирнинг арзи ҳамон ечилмаётганини эслади. Ана шу онанинг кўзёшлари ҳаққи, фарзандининг йўлига нигорон орзу-умидлари ҳаққи ҳозир айтиши керак, ҳа, ҳозир!

— Бегим... — Моҳларойим олампаҳоқ олдида ва умрининг йўлдоши олдида тасрайиб тургиси келмадим бошини хиёл эгди. Лекин Моҳларойим бир муддат сукут сақлаб турди.

— Сўзлангиз... — олампаҳоқ бетоқатлик билан сўради.

— Аввал сиздан ўтиниб сўраган эдим, ингирчоқлик Хосият кампирнинг қизи хусусида...

— Ингирчоқлик...

— Ҳа, яккаю ёлғиз қизалоғини ўғирлаб кетишганмиш. Ҳатто ҳарамга олиб кетилган деган миш-миш юрибди. Уша куйган оназор ҳаққи қизининг топилишини ўзингиз қўлламасангиз...

— Ингирчоқдан дедингизми?

— Ҳа, ҳа, — Моҳларойим ҳозирнинг ўзида топилиб қоладигандай севинарди.

Олампаҳоқ Умархон севгилиси Моҳларойимнинг илтижо ила айтган илтимосларини ерда қўймас, адо этишга ваъда берса ернинг остидан бўлса ҳам қидиртирар ва топилгач, севгилисининг чеҳрасида жилва қилган кулдиргичларидан ўпиб қўйгувчи эди. Тўғри, Моҳларойим олдида ғоят ювош ва майин кўринган Умархон салтанатда, саройда, жанг майдонию ва ҳатто сайр-саёҳатда бутунлай ўзга ҳолатда бўлар, буни ўзича

табiiй ҳисоблар ва шундай бўлишини истарди. Негаки, у биргина Моҳларойимнинг ошиғигина эмас, балки бутун Ҳўқанд салтанатининг отаси! Унинг дасти узун — хоҳласа қирқади, хоҳласа узайтиради ва айни пайтда хумга авайлаб чоғир қуйилгандек, олампа-ноҳнинг миясида ҳам жаҳолат уруғи кўпаяверади. Узининг фаҳмича, салтанат ма-йинлик, ибодикни эмас, балки қиличдек кескирлик ва қаттиққўлликни ёқтиради. Ҳўзир ингирчоқлик қиз ҳақида эшитди-ю, чуқур хаёлга толди. Уйлаб-ўйлаб эслолмади, кейин бирдан нимадир ёдига тушди. Эҳ-ҳа, ўша эмасмикин? Қувасой атрофида эди шекилли. Йўк, ўшанда чодирнинг бурчагига икки арвоҳ капалак кўнгандио бутун орзу-умидлари пучга чиққанда. Аниқ куни эсида йўқ, вазири калоннинг: «Ҳалиги парини синглингиз чўриликка синаш умиддадирлар», деганини эшитди-ю, устма-уст чоғир ичиб, дунё ишларидан кўнглини узган олампа-ноҳ ким ҳақида, нима деяётганлигини ҳам унутиб «Буюрингиз!» деганди.

Подшоҳи аъзамнинг ўйлаб-ўйламай берган буйруғи ўша заҳоти адо этилиши му-қаррар. Бу минг йиллаб ўзгармай келаётган удум.

Ҳозир рўпара турган салтанат маликаси ёхуд безор маъшўқаси сўровига нима деб жавоб берсин?! Тўғриси, Моҳларойим олдида ёлғон гапиришга ботинолмас, бунга тили ҳам келмас, айни маҳалда ўрганмаган ҳам эди. Шу хислат устун келдими ва ниҳоят дилдан ёрилишни фарз деб билдими, ишқилиб, олампа-ноҳ Умархон деди:

— Шаҳрихонга чопар юборингиз. Ҳожи тўра хонадониде бўлса ажаб эрмас.

Бу гапларни эшитиб Моҳларойимнинг ҳайрати ошди, тўғриси қўлогигача қизариб кетди. Гўё ёстиқдошини ҳаром-ҳариш жойда қўлга туширган-у, ҳозир устига устак дакки бераётганга ўхшарди.

— Шаҳрихон... Қизиқ... Ингирчоқлик қиз нима қилади у маконда.

Олампа-ноҳ қовоғини уйди.

— Салтанат атрофида неча минг югурдак борлигидан беҳабармусиз. Илло билади, не мақсадда ўғирлашгани-ю, уни Шаҳрихон сари элтишганини... Ниҳоят синглим чўри-ликка сўраттирган экан, буюриб эдим.

— Қуллуқ... — Моҳларойимнинг чин дилдан айтаётган ташаккури аллақандай таъ-нага ўхшарди.

...Олампа-ноҳ кафтини бир-бирига урди, остонада шай турган икки мулозим қўл қовуштириб кўриниш берди. Сўнг олампа-ноҳнинг имоси билан ҳузурига ошиқди.

— Сизларга икки кунлик муҳлат берурмен. Маликангизнинг измида бўласизлар. — Сўнг олампа-ноҳ Моҳларойимга ўғирилди. — Бугун йўл тадоригини кўришинми?

— Ихтиёрингиз...

Олампа-ноҳ «гап тамом» дегандай шахдам одимлар билан чиқиб кетди. Мулозим-лар Моҳларойим қаршида нима қиларини билмай жовдираганча туришарди. Моҳлар-ойим аввал Ингирчоққа чопар юбориб, Хосият кампирни тинчитиш заруриятини ўйла-ди-да: «Сизлар бораверингизлар, керагида йўқлатурмен», деб рухсат берди. Муло-зимлар озод этилган қушдай энгил чиқишар экан, Моҳларойим танасида оғриқ тургандай туюлди. Бу қачонлардан бери айтолмаган ва айтишга истиҳола этган муҳаб-бат оғриғи эди! Бу оғриқ қачонлардан бери акс садо берар эди-ю, ҳозиргидек юрагига ханжар янглиғ қадалмаганди. Умрининг йўлдоши сайру саёҳат ва шикор баҳонасида дилига хуш келадиган юмушларни уялмай-нетмай сўзлаб ўтирибди-я. Аёл қалбини нимта-нимта қилмайдими бу! Моҳларойим яна Жаннат кампирга бағрини очиб-ди-я. Ахир ўша жодуғнинг эркаси олампа-ноҳнинг тоза тўшагида юмалашга рози бўлгандир-да! Йўк, бундай энгил табиат қизларни парчалаб ташлашга қодир Моҳлар-ойим. Кейин яна бир зум ўйга толди. «Нималар дедим мен! Ахир онаизорнинг йиғлаши дунёнинг ағдар-тўнтарига тенг эмасми?! Кўриб-билиб ва ҳатто суҳбат қурмай одамнинг ичидегисини билиб бўларканми? Эҳтимол ингирчоқлик қиз бутунлай бегонадир».

Моҳларойим баъзи ўйларидан қизғаниб, баъзиларидан эса безиб ўзини авайлаган бўлди-да, ҳеч нарса рўй бермагандай Жаҳон отин ўтирган хонага кирди. Сўнг ҳаяллаб қолганидан дув қизариб узр сўради. Жаҳон отин бундан хижолат тортиди ва «Айта олдингизми, ойим» дегандек кўзларини пирпиратди.

— Безовта бўлмангиз, биби, ҳаммаси ўз ўрнида бўлур...

— Ҳудога минг қатла шукур-эй...

— Аммо топилганда қарздорлигингизни унутмасиз деб ўйлайман.

— Айтганингиз бўлур, ойим.

— Фаҳмлаган одамдан минг ўргилсанг арзийди. Сизнинг «Тановор»ингизни, «Му-ножот»ингизни шундай соғийдим...

Моҳларойимнинг ҳам дили ёришди. Уғирланган танбур топилгунга қадар қаноат қила олмади, Олима отинни танбур олиб чиқишга буурди. Жаҳон отиннинг кайфияти яхши эдим, ёинки, Моҳларойим даврасида шундай бўлмадим, ҳайтовур ўзи ҳам эриб кетди. Олима отин олиб чиққан танбурнинг у ёқ-бу ёғини кўрди-да, созлашга тушди. Сўнг ўнғай ўтирди-да, торларни черта бошлади. Ҳозиргина совуқ, нимжон симлар гўё тилган кириб ўтмишининг адамли дамларини шундоқ кўз ўнгинда акс эттирар, ана шу кунлар, онлар давридан омон келаётган кўшиқ, ғазал ва сўзни улғурди. Бу ҳикоялар маънили, мақсадли ва шунинг баробарида бир хазина эди. Ана шу хазина ҳозир бири-

на Жаҳон отиннинг қўлида жаранглар, гўё олтин сандиқ очилган-у, ундан ноёб буюмларни бирма-бир улашаётгандай туюларди. Жаҳон отин ана шу хазинани улашаётганидан мамнун ва масрур эди.

Янграётган садо айна дамда Моҳларойимни гоҳ ўтмиш салафлари ҳузурига етаклар, уларнинг ғам тўла кўзларида дардли муножотни уқаётгандай бўларди. Шу билан бирга ўзининг бахтиёр онларини ҳам эсларди. Тўғриси, бахтли онлари бисёр, алалхусус, гул тикансиз бўлмаганидек, баъзан-баъзан мушкул хаёлот — дард, мусибат ҳам ўз номасини тақдим этарди. Эл-улус дарди учун қалқон бўлишга интилган Моҳларойимнинг кўксига турли-туман найзалар тез-тез санчилгудек, қўйиб берса қалбини тилкапора қилгудек эди. Ваҳоланки, салтанат олампаҳоҳи ана шу найзаларнинг учини қайириб турар, зеро Моҳларойим буни яхши билар ва қадрига етарди.

Садо тингач, Моҳларойимнинг ҳам, Жаҳон отиннинг ҳам елкасидан тегирмон тоши сидирилиб тушгандай бўлди. Оғир тин олиш билан ўша дард бирдан енгил тортиди, шу тобнинг ўзиде иккови ҳам пардай парвоз қилишга шай турарди.

Моҳларойим Жаҳон отиннинг безовталанаётганини сезиб, Олима отинни чорлади-да, дастурхонни йиғиштиришга буюрди. Уч-тўрт ходима дастурхондаги ноз-неъматларни олабошладилар. Сўнг Жаҳон отин узоқ дуо ўқиди, улар бирин-кетин ўринларидан турдилар.

— Мен борай, ойм! — Жаҳон отин товушида ўкинч оҳанги кучлироқ туюлди.

— Вой, во-ой, бибим, ҳали келишган эдик-ку! Яна ёлғиз ташлаб кетмоқчимисиз?

— Олима отин-чи?

— Ҳозир Ингирчоққа йўл оладир. Бир онахоннинг арзи юзасидан. — Моҳларойим атайин Хосият кампиру унинг париваш қизи хусусида тўхталмади. — Шунга ўзингиз ёнимда бўласиз.

— Жоним билан.

Моҳларойим Олима отинни ҳузурига чорлаб қулоғига нималарнидир қўйди-да, зудлик билан хабар етказишни сўради. Қадди бироз тик, бўйнига оппоқ рўмол ташлаган Олима отин бекасининг сўзини тез-тез илғаб «айтганингиз бўладур» дегандай бош силқиди. Сўнг ошиғич ортага қайрилди. Моҳларойим эса Жаҳон отин билан Хўқанд кўчалари томон йўл олди.

Хўқандликлар бу икки аёлни яхши билар, мабода йўлида учратиб қолса, бир зум тўхтаб, ҳурматини жойига қўйишарди. Ана шундай пайтларда айрим чорикор, косиб, дурадгор, тақачи, умуман аҳли фуқаро бир нима демоқчидек жовдираганча бош эгиб туришарди. Бундай онларда Моҳларойим дарров тўхтаб, улар арзини тинглар ва шу заҳоти хулоса чиқарарди.

Моҳларойим ҳозир Жаҳон отин билан йўл танлаб, терак ва толлар сояси бўйлаб секин бораркан, одамларнинг саломига алик оларди. Зеро, каттаю кичик ғоят азиз санар, ана шу номнинг ўзидан беадад фахрланар эди. Ахир унинг ғазаллари ҳофизлар ижросида пастқам-пастқам ҳужраларгача етиб борган, айна пайтда Хўқанднинг машҳур қоғозига қайта-қайта зеб берилиб; кўчирилиб, қўшни салтанат ва юрт томон учирма қилинаётганди. Ва ўз ўрнида Нодира эл-улуснинг маликаси, онаси ҳамда қизи эди. Бу билан Нодира фахрланарди, фахрланишга ҳақ-ҳуқуқи ҳам бор эди.

Моҳларойим Жаҳон отин билан қурилаётган янги мадраса томон бурилишди. Остона ҳатлашлари ҳамоно бугун бу ерга шайхулислом Маъсумхон тўра ҳам қадам ранжида қилганлигини эшитиб, беҳад севинишди. Чунки шайхулислом Маъсумхон тўра Хўқанднинг ёруғ юлдузларидан бири. Бу зот олампаҳоҳ Амир Умархон кенгашларида кўп бўлар, оллоҳнинг инояти ила яхшиликлар қилишни буюрар, ўзга юрт, эл-улус устига ҳужум қилишни, бежиз қон тўкилишини қораларди. Шайхулисломнинг ўғитлари ғоят бамаъни ва мағизли эди, афсуски, юсак мартабада ўтириб, оёқ остини кўришга йиманган, чоҳ қазिश илинжида пайт пойлаган ва бунинг уддасидан чиқишга қийналаётган феъли эгрилар олампаҳоҳни бошқа йўл сари буриб юборишга ошиқардилар, шайхулисломнинг оталик ўғитлари, йўл-йўриқларини эшитмасликка ундардилар ёки ундан бошқача бир маъно йўйишга уринардилар. «Ҳақ» сўзини тилдан туширмаган шайхулислом Маъсумхон тўра эгри йўл асқотмаслигини, барибир эгрелигича қолишини айтардики, бу писандадан айрим феъли эгриларнинг дами ичига тушиб кетарди.

Шайхулислом Маъсумхон тўра Моҳларойимни анчадан бери кўрмаган, унинг ширин каломини тинглашга мушарраф бўлишни орзулаб юрган эди. Бунинг устига Жаҳон отин, яъни Увайсий ҳам бирга эди, уларни ёнма-ён кўрганда, дарров опа-сингиллари кўз олдига келаверарди. Моҳларойим Маъсумхон тўрани кўрибоқ шайхулислом томон уч-тўрт одим юрди ва ибо билан эгилиб саломлашди. Жаҳон отин ҳам айна ҳаракатни такрорлади.

— Баракалло, малика келин! Баракалло, Жаҳон отин, — деди шайхулислом қироат билан. — Умрларингиз узун, йўлларингиз равшан бўлғай.

Шайхулислом Маъсумхон тўра Моҳларойимни келин қилиб тушириб келган кундан «қизим» деб, кейин Умархон Хўқанд салтанатини эгаллагач, «малика келин» дейишга ўтганди.

Моҳларойим шайхулислом Маъсумхон тўра ёнида каловланиб қолгандай, сўзларини

йўқотиб қўйди, шошиб Жаҳон отинга қаради, ўз навбатида Жаҳон отин ҳам «Сиз сўзланг, ойм», дегандек ймо қилди.

— Мадраса қурилишидан хабар олай дегандик... — деди Моҳларойим.

— Бу юмушнинг савоби бисёр, малика келин! — деди.

Сўнг шайхулислом Маъсумхон тўра балх тути остидаги сўри томон юрди. Моҳларойим билан Жаҳон отин шайхулислом изидан эргашишди.

— Мен сизга айтсам, малика келин, мадрасаи Моҳларойим замонамизнинг запкошоналаридан бири бўлиб қолғай...

— Мадрасаи Моҳларойим...

— Ҳа, шундоқ, ҳайратланманг, — деди шайхулислом Маъсумхон тўра. Мадрасалар номи кўпинча уни қурдирган киши номи шарифи билан аталади. Ана ахслик Хонхўжа Юсуф Алихўжанинг муборак номлари Мадрасаи Хонхўжага муҳрланган. Ёмон бўлибдими? Мадрасаи Моҳларойим. Улуғ ном. Сизнинг муборак номингизни асрлар оша баёй этгусидир. Бу дунё беш кунлик дунё деймиз-у, еб-ичиш, ўқиш, ўрганишдан ташқари қилинадиган ишлар ҳам бисёр. Пешонамизга олампаҳоқ Амир Умархондай саховатпеша соҳибқирон ёзилган экан, алқисса ишларимиз чўнг бўлгусидир. Шу орзу-умид йўлда тасбеҳ ўгириб, оламнинг баркамоллигига оятлар ўқиб, кунни кеч қилмоқдамен. Бу оламнинг этаги кенг деймиз-у, кенгга кенг, торга тор, малика келин. Дегрезлик маҳалласида мен ҳам мадраса қурдирыпман: «Мадрасаи Ҳакимхон тўра».

— Ҳакимхон тўра номигами?

— Шундай. Шу ўғлимдан умидим катта. Ақлли, синчков, меҳрибон. Тарихимиз ўчмасин деганига шукроналар айтамен. Бўладиган бола бошидан, малика келин.

Шайхулислом Маъсумхон тўра қўлларини очиб узун дуо ўқиди ва қафтларини юзига суртиб соқолини силаб қўйди. Ҳозир шайхулислом Маъсумхон тўранинг бу дуоסי хожаи Хизрнинг «Тила тилагингни» деб, дуо қилишларига ўхшаб кетди. Моҳларойим кўз остидан Жаҳон отинга қаради. Жаҳон отин эса бор диққат-эйтиборини шайхулислом Маъсумхон тўрага қаратган эди. Бу нуроний чолни салтанат давраларида кўрган бўлса ҳам феъли бунчалик кенг, ақли расо, нияти улуғ ва фидойилигини тушуниб етмаганди. Шайхулислом Маъсумхон тўра ўрнидан кўзгалди-да, дегрезлик маҳалласи томон йўл олди. Моҳларойим шайхулисломнинг ортидан кузатиб қоларкан, балх тутга суянганча яна бир бор улуғвор мадрасага кўз тикди. Саратоннинг ҳароратига ўралиб майин эсаётган сабо аллақердан сас олиб келар ва у ҳам гўё «Мадрасаи Моҳларойим», «Мадрасаи Моҳларойим», деб такрорларди...

ОЙНИНГ ҲН БЕШИ ЁРУФ...

1240¹ ҳижрий йил зулқаъда ойининг охирлари.

Ҳўқанд салтанати маликасининг амри бўйича Ўрда бугун кун бўйи банд бўлгуси, бу хабар жазойирий қилич таққан махсус муҳофиз йигитларга уқдирилган, мушоираю дил базмига ташриф буюрган санамларгина ҳарам дарвозасига қўйиларди. Олима отин саҳармардондан канизларни ишга солган, айниқса қўрғоннинг ташқи айланасидаги гулзор ҳавас қилгулик эди. Гулзор ўртасидаги олти қиррали мармар ҳовуз ёнига сўрилар қўйилган, мажнунтол атрофларига селгитиб сув сепилган, канизларнинг бири қўйиб, бири дастурхон тузатишга ошиқар, таомни хушбўй ва ширин тайёрлаш борасида баҳслашарди. Моҳларойимнинг илтифоти яна ўша — мушоира ташкил этиш, шу баҳонада дил дардларини тўкиш ва бу шевага меҳр-муҳаббатни хийла ошириш эди. Унинг муборак сўзлари сидқидиллик ила адо этилар, бу давра қайиғига тушган ойсанамларнинг дили ёруғлик нуруни тўлалигича сипқорар, мунгли қўшиқ ортидан галма-гал шўх лапарлар ҳам янграр, инчунин Мاستон ойм лапарчи бунинг уддасидан қойилмақом чиқа оларди. Унинг Қумри деб аталмиш йўрғалама ўйинчиси ғоят киришимли, кўзга яқин, қараган саринг қарагинг келаверади.

Олима отиннинг каниз ва қўлларни шоширганича бор, кеча оқшом Нодира унинг қўлоғига маҳфий гап қуйган, бугун у ишларни юриштириб ана шу юмушни адо этиши зарур эди. Бу юмуш аслида савобли эди: Дилшод Барно номини бир неча эслаб юрди-ю, аини ана шундай дамларда уни даврага тортгиси, ўз тилидан ғазаларини эшитгиси келарди. Буни Олима отинга уқтирди, ўз навбатида Олима отин мамнун бўлиб, таъзим бажо этди.

— Боримизни бирга баҳам кўрамиз-да, нима дедингиз?

— Дунё тургунча туринг, ойм!

Нодира оғир уҳ тортди.

— Қанийди сиз айтганча бўлса... Бу урушу қирғин эл-улус қаддини букиб юборяпти, қонини зулукдай сўряпти. Дилшод Барнони мажлисимизга чорлашдан мақсад ҳам шу. Унинг ёш бошига минг ташвиш ортган ҳам биз, туғилган масканидан айиргани-

¹ 1820 йилга тўғри келади.

миз етмасмиди... Бундай савдони бошдан кечираётганлар оз дейсизми? Қанийди, ўшандай санамларнинг бошини силай олсак.

— Куллуқ, ойим!

— Сиз йўқлаб борсангиз боши осмонга етар. Кейин, назм дафтари...

— Тушундим, ойим!

Олима отин Нодираи давроннинг кечаги юмушини ўйладию қуёшга қиё боқди. Кун бугун ҳам иссиқ бўлиши муқаррар эди. Бу санамларнинг жон-дили, сояи салқинда, мажнунтолларнинг узун ва қайрилма новдалари остида шўхчан кулишлари, хониш қилиб даврада гир-гир айланишлари учун қулай эди. Олима отин сайр гулшанини яна бир бор кўздан кечириб, канизлар орасидан суғурилди ва юмушни бажариш иштиёқиде шитоб йўл олди.

Шу сония Нодира ўз хонасида оқ ҳарир рўмолини ҳолсизгина боғлаб, бугунги даврага янги ёзиб тугатган ғазалини ўқиш умидида ўзича такрорларди.

Кел, сенга, эй шаҳи жаҳон, мамлакати жаҳон фидо,
Дийдаларимга кўй қадам, ҳар қадамингга жон фидо.

Лаъли лабинг, фироқида хуни жигар ғизо менга,
Сарв қадинг ҳавосида жон этарам равон фидо.

Айшу нашоти офият дарди ғамингни садақаси,
Бир нафас иштиёқинга ишрати жовидон фидо...

Қаламни бир ён қўйиб, қайтадан ўқишга тушди. Ўқилган сайин кўнгли хуш бўлаётгандай туюларди, инчунун ғазалнинг ўзи ҳам жон фидо этаётган соҳибаси янглиғ беҳад ишвали эди. Бу ишванинг не-не дилга қанот бўлгуси аён эди. Нодира куюк қошини чимирганча бехос ўрнидан турди ва хонаи хосга тўшалган арабий гилам узра одим ташлади. Беихтиёр ғунча лаблари пичирлаб, ғазал матлаини тилга кўчирди.

Хонаи хос эшиги ёнида сокин қадам товуши синди, Нодира ногоҳ ўша томон кўз ташлади, ўн саккиз ёшли каниз Гўзал бош эгиб турарди.

— Юмушингиз бормиди, сўзлангиз?

Гўзал қимтина-қимтина сўз бошлади.

— Эътибор энага киришга изн сўрайдир.

Нодиранинг кўз олдига дўмбоққина ўғли Султон Маҳмудхон кўринди, кўриндию шу заҳоти ўртаниб соғинганини ҳис этди. Юрагининг бир парчаси — ўтган кундан буён кўриниш бермаган эди. Ҳозир ўша соғинган дамларнинг ҳиссасини чиқаради, бағрига боссин, бир тўйиб боссин!

— Айтингиз, марҳамат!

Гўзал яна таъзим бажо айлаб секин орқаси билан юрди. Остонада Эътибор энага кўринди. Қўлидаги дўмбоққина болани ерга қўйди-да, Нодира томонни кўрсатиб:

— Амирзода Султон Маҳмудхон, волидаи мукаррамангиз ила саломлашинг-чи? Нима деб ўргатувдим.

— Ассалому алайкум, буви...

Фарзанднинг бийрон тилидан Нодира ўзида йўқ хурсанд эди.

— Ваалайкум ассалом, тилларингиздан онангиз ўргилсин!

Амирзода волидаси бағрида эриб кетгандай эди. Бу манзара Эътибор энагага хуш ёқди шекилли, чехрасида тукин нур ўйнади. Бола талпина-талпина Нодира бағридан чиқар экан, бироз ўсган кокилларини кўрсатди.

— Сочим ўсиб қолди, қарангиз, мана, мана...

Нодира беихтиёр кенжа фарзандини яна бағрига олиб, сочларини узоқ силади.

— Кўрдим, ўғлим, жуда ярашиқлик...

— Энагам эртаси айтиб берадилар.

Нодира ер остидан Эътибор энагага қаради ва «ташаккур» дегандай бош силкиди, ўз навбатида энага ғамзали боқди. Эътибор энага бурма ёқали оқ батис куйлагининг этагини хиёл кўтарди ва ўрнидан туриб кетишга изн сўради, алҳол Султон Маҳмудхон волидаи мукаррамаси бағридан ҳамон айрилгиси келмасди. Мана шу айрилиқ азобини дил қатига жойлаштириш энага учун ҳам оғир, ҳам машаққатли эди. Шу сабабли синиқ овоз билан:

— Амирзода Султон Маҳмудхон! — дея чорлади. — Қани, юринг, сабоғимиз...

Султон Маҳмудхон бир энагага, бир волидаи мукаррамасига термулди. Тили бийрон, айни шакарнинг ўзига ўхшаш бола учун ҳар иккови ҳам азиз ва меҳрибон эди. Она меҳр-муҳаббатига тўйган боланинг имони мустақкам бўлади. Султон Маҳмудхон волидаи мукаррамаси бағрига отилди. Нодира ўғлининг кенг пешоналаридан, мунчоқдек қоп-қора, узун сочларидан, олма янглиғ юзларидан узоқ ўпди, даст кўтариб кучоғига олди, сониян яна туширди.

— Амирзодам! — деди Эътибор энага. — Кун ёйилиб қоляпти. Сабоғимиз...

— Ҳозир, ҳозир...

Нодира Султон Маҳмудхоннинг катталардек бийрон тилларидан ўзида йўқ тўлқинланди. Амирзода секин қайрилиб хайрлашгандек бошини силкиди. Нодира кўнгли

ҳалигина лиммо-лим турган ғазал туйғуларини юрагининг бир бўлаги — фарзандининг севинчлари билан тўлиб-тошганди.

Моҳларойим Андижон заминида чопқиллаб юрган қизалоқ эди, вақти етиб Марғи-лон ҳокимига узатилди, куёвнинг бахти чопиб Хўқанд тахтига чиқди. Моҳларойим бека, шоирагина эмас, малика. Унинг катта ўғли Муҳаммад Алихон бўй чўзиб қолган. Оталик етакчилигида отда чопиш, қилич уруштириш, жангда ўзини ҳимоя қилиш сирларини ўрганади. Мусиқадан, тарих ва риёзиётдан сабоқ олади. Билъакс, ҳисобни неғадир сўрамайди, алжабрдан сўз очилса, ўзини четга олиш пайида бўлади. Шаҳзода Муҳаммад Алихон биродари Ҳақимхон тўрадан айрилмас, кўпинча сабоқни бирга олишарди. Ғазал, шеърият борасидаги сабоқлардан Нодиранинг кўнгли тўлмас, ғазалиётнинг нозик сирларини, табаррук бобокалонларнинг дилўртар ҳикоятларини ўзи ҳикоя қилишни волидалик бурчи деб ҳисобларди. Билъакс Нодира мана шу сабоқ баҳона турли қўлёзма, баёз ва тарихларни титкилар, пичоққа илингулик топилса, дафтарга қайд этар ва унинг энг мукамалларини сабоқ пайтида тилга оларди. Айниқса, Ҳақимхон тўранинг тарихга дилдан берилганлиги Нодиранинг хаёлида шаҳзодамга ҳам юқса қанийди, деган ўй чимдиб ўтарди.

Остонада пайдо бўлган каниз Гўзал оғиз жуфтлашга улгурмаёқ шаҳзода Муҳаммад Алихон билан Ҳақимхон тўра бўй кўрсатишди.

— Ассалому алайкум! — ёқасига зар қўшиб тикилган куйлак, тилла суви югуртирилган қалпоқ кўндринган шаҳзода Муҳаммад Алихон салом берди ва шошиб Ҳақимхон тўрани кўрсатди. — Биз ўтган кунларнинг тарихи ҳақида тортишиб қолдик. Мен айтур-менки, Хўқанд салтанатининг хони — падари бузрукворимизнинг эл-улус йўлида чекаётган заҳматлари боқийдир. Шундай эмасми, ойижон!

Нодира шаҳзода Муҳаммад Алихон саломига алик олди ва унинг қизара-бўзара тез-тез сўзлаётганидан, билъакс қозилик қилишга ундаётганидан «Не тарих экан?» дегандай ҳайратланди. Бу орада Ҳақимхон тўра одоб ва қироат билан саломлашди, малика ҳузурда бир сония бош эгиб турди.

— Айбга буюрмасангиз, бир бошдан сўзлаб берсам...

Нодира ақл, идрок ила сўзлаётган Ҳақимхон тўра томон юз бурди.

— Марҳамат...

— Гапнинг индаллоси шуки, бугунги кунимиз эрта учун тарих. Билъакс, бу биздан ёхуд ҳар биримиздан дамларнинг кадрига етишга ундайди. Беихтиёр шундай деб ўйлайди одам.

— Шундай, шундай... — таъкидлади Нодира. — Хўш, нечук керак бўлди бу гаплар!

— Сизнинг сабоқларингиз мени қадимий қўлёзмаларни ўқишга ундаганлигидан бахтлиман. Алҳол... Утмишда ҳам, бинобарин бугунги кунимизда ҳам хатоликлар рўй бераётганлигини яширмаслигимиз даркор. Шаҳзода иккимиз тортишган муаммони тилга олишимиз гуноҳи азимдир. Алҳол, ҳақ йўлини қидирар эканмиз, айтмасдан ўзга иложимиз йўқ.

— Бағоят ҳақлисиз...

— Бундан беш йил муқаддам биз Уратепага юриш қилган эканмиз. Ҳақ таоло йўлида дилимиз ёруғ ва равшан бўлиши юзасидан айтиш жойизки, адолатсиз бўлган бу юриш...

— Кўряпсизми, ойижон, падари бузрукворимнинг юришларини адолатсизга йўй-япти, Ҳақимхон. Тортишиб қолганимнинг боиси шул.

Нодиранинг қошлари чимирилди. Қаршисида турган болакайларнинг фикрлари дадил ва мустакил эди. Аввалан, Ҳақимхон тўранинг теран билими, мулоҳазаси ва сўзларни жой-жойига қўя олиши, нодир тарихий воқеаларни тилга кўчирганда вужудан берилиши оқил ва билимдон аллома камол топаётганидан дарак берарди. Таассуфки, шаҳзода Муҳаммад Алихон бу шохда бироз енгил, ҳатто жирраки, инчунун, уни ман-фур воқеалар, ҳодисалар, тақдирлар қизиқтирмасди. Дарвоқе, амиралмуслимин Амир Умархоннинг пешонаси ярқираб, унинг қадами етган жойлар бешак бўйин эгиб хирож тўлаш билан банд, мамлакат сарҳадлари кенгаймоқда, янги-янги мадраса-қарвонсарой, хонақоҳлар қад кўтармоқда. Хонлиқнинг хазинаси ҳам кам эмас, ҳозир тўрт томонга қўл узатса етгудек. Билъакс, яхшилиқнинг соясида ёмонлик ҳам томир отиши муқаррар. Шаҳзода Муҳаммад Алихон тилга олган ғозий юришлар ва сармаст ғалабалар остида ачиқ қисмат беркинганини ким билмайди.

Ҳақимхон тўра Нодиранинг чуқур ва ғалаёнли ўйлар гирдобиди фарқ бўлганлигини сезар, чамаси, дарду аламларни ёлғиз малика ва шоирагина тушуна олишига ишонарди. Ҳақимхон тўра вужудидаги ўйлар малика қалбини қанчалик сирқиратса, биродари Муҳаммад Алихонни эса шунчалик оловлантирарди. Ҳозирнинг ўзида Муҳаммад Алихон бетоқат, сабоқ олиш, ёинки, панд-насиҳат эшитишни сира ёқтирмасди...

Нодира хаёл дарёсининг соҳилига чиққандай бир сония сукут сақлади ва ниҳоят:

— Ҳақимхон тўранинг фикрида адолат бор, — деди.

Бу Муҳаммад Алихон қалбига момоқалдироқдай гумбирлаб урилди, шаҳзоданинг юзлари қип-қизариб кетди.

— Нималар деяпсиз, бувижон...

Нодира шаҳзода сочини силади.

— Адолат ҳамиша ҳақ чиққусидир...

— Сиз... Сиз падари бузрукворимга қаршимисиз?

— Нега бундай деб ўйлайдирсиз, жоним...

Шаҳзода Муҳаммад Алихон дилидагини яшириб туrolмади.

— Падари бузрукворимнинг юришлари хусусида...

Нодира бу гал масала нима хусусда бораётганини фарзанди тўғри англай олмаётганидан ўксинди. Бу ўксикдан дилида оғриқ пайдо бўлди.

— Наҳотки, масалага юзаки баҳо берсак. Ҳақимхон тўра, тарих — ҳаёт кўзгуси эканлигини тўғри фаҳмлаган. Сиз билан ҳар қанча тарихий воқеаларни яшириш хусусида қизишмайлик, барибир у ўз аксини топқусидир. Бу масалада Ҳақимхон тўранинг ҳақлиги шундаки, сиз билан бизга зафар ҳадя этган ана шу жангу жадал неча оиланинг ёстигини қуритган. Бу ҳақда лоақал ўйлаб кўрдингизми, жоним. Сизлар камолот палласига қадам қўйдиларингиз. Ҳар бир масалага ҳақ торозуси нуқтаи назаридан қарашга ўрганишларингиз лозим.

Ҳақимхон тўра ҳақ эканлигини дилдан ҳис этди-ю, тилига чиқармади, чеҳрасида ҳам ўзгариш юз бермади. Нодира бунинг боисини тушуниб етди. Ҳозир, Ҳақимхон тўра бу ҳақда тилга кирса, ўлганнинг устига тепган бўлади.

Нодира бу икки ўсмирга тарихий воқеалардан кўп сабоқ берган, аммо бугунгидай чигал масалага дуч келмаган эди. Ҳарқалай, эл-улус учун ёнаётганлиги ва ўз олами узра теран таҳлил қилаётганлигидан Нодира мямнун бўлди. Шаҳзода Муҳаммад Алихон волидаи мукаррамасидан бироз нолиган ҳолда хушқайфият ила хонаи хосдан узоқлашди, ўз навбатида Ҳақимхон тўра бош эгиб хайрлашди.

Маликаи мукаррама бугун аввалан фидойи фарзандларининг камолини хаёлан тасаввур этди, эртанги кундан умидворлигини сезди, қолаверса, кези келганда Муҳаммад Алихонга тарихий воқеаларни тўғри англай билиш, улардан тўғри хулосалар чиқара олиш хусусиятини сингдириш зарурлигини тушуниб етди. Ахир, кечаги куннинг фазилатини тўғри англай олмаслик бугунги куннинг қадрига етмасликка ва эртани бутунлай унутишга етакламайдими? Бундай ёвузликка йўл қўйиш гуноҳ! Унинг нафосати ва латиф сўзларига йигит қалбини эркалаши ва уйғотиши муқаррар. Нодира хаёл дарёсига чўмганча дафтарини қўлига олди ва яна дон-дон ўқиди:

Вақти хиром, эй санам, дийдаларимга қўй қадём,
Ҳоки раҳинга айларам чашми гуҳарфишон фидо...

Остонада пайдо бўлган Олима отин Нодира хаёлларини тўзғитгиси келмай ўзини четга олди, унинг сояси хонаи хосда ялт этиб пайдо бўлганидан Нодира бош кўтарди. Олима отин таъзим бажо этди.

— Марҳамат...

Олима отин остонадан авайлаб ўтаркан, қироат билан саломлашди. Нодира алик олиб, ўтиришга таклиф этди, бильякс Олима отиннинг ҳали юмуши кўплигидан узр сўраган бўлди.

— Дилшод Барно Уратепага йўл олган эканлар, қайнонаси афсус билан таъкидладилар. Ҳарқалай мураббийси ўрнини боса оладиган шогирдлари анчагина...

— Таклиф этилдими...

— Албатта, ойим.

Ўрданинг баҳаво жойларидан бири — олти қиррали мармар ҳовуз бўйларида қўйилган сўрилар мисоли гулшан чаманининг ўзи. Бир ёнда райҳон, жамбил, ўсма, хина, иккинчи ёнда раъногул, атиргул, сапсаргул бўй таратаётгандай эди. Канизлар иззат-икром ила ойимларни қарши оларди. Эрта келган санамлар қуйироқдан, нақ ҳовузнинг бўйига, шундоққина мажнунтол соясига ўрнатилган сўрида ўтиришарди. Санамлар дув этиб ўринларидан туришди: Жаҳон биби билан Маҳзуна биби ёнма-ён келишмоқда эди. Хўқанднинг эътиборли шоираларидан ҳисобланмиш Жаҳон отин қадди бироз тик, Маҳзуна бибига нисбатан улғу қуринар, шу сабабли унга кўпроқ ҳурмат ва иззат кўрсатилмоқда эди. Маҳзуна биби ўрта бўйли, ҳандалак юзли, сочлари майда қилиб ўрилган, бильякс юзини шодонликдан кўра аллақандай маҳзунлик эгаллаб қўйгандай эди.

...Нодира Андижонда бўлган куннинг эртасига волидаи муҳтарамадан узр сўраб, мураббияси Ҳафиза отинни йўқлаш тадоригини кўрди. Ойшахоним қизининг бу одатини яхши билар, ҳар сафар Ҳафиза отиннинг ҳузурига ўзи отланарди. Бу гал ҳам Нодира шундай қилди. Нодира ўзига илк бор ҳарф танитган, эндигина уйғониб келаётган ғунча янглиғ кўнглига шеърят уруғини солган ва уни не азоб, машаққат ила кўкартирган Ҳафиза отин олдида ўзини ҳамиша қарздор ҳисобларди.

Қайтар чоғи волидаси ризолик сўраганда кўнгли бирдан бўшашиб кетди. Тез-тез хабар олиб тургин, деб тайинлади. Бунга жавобан Моҳларойим бундай гапларни ти-

лингизга олманг, ўтинаман, ёлвораман, деди. «Айтганинг келсин қизим», деди бу вижониси. Аммо Ҳўқанд сари қайтаётганида кўзлари ғилтиллаб, ёшга тўлди. Бебаҳо, бор бойлигидан ажралаётганини кўз олдига келтириб, унсиз йиғлади. Шу-шу волидаси номига нома юбориб турар ва чопар қайтиб келгунча, кўзи тўрт бўлиб кутарди.

Ҳозир у Ҳўқанд салтанатининг улуғ ва кўркем маскани бўлмиш ўрдадаги санамлар, эвоҳ, қумрилару булбуллар даврасида бу гулшандан сармаст бўлиб, хуш кайфиятда ҳордиқ чиқараркан Дилшод Барнонинг эътиборли шоғирди Моҳинбону тилидан янграётган алам-ситамлари дилини ўртарди, нега қалби тирналмасин, ахир Андижони олис, волидаю падари бузруквори олис. Илгари у ота-онаси ҳақида бугунчалик ўртанмас ва ёнмас эди. Беихтиёр ён-верига қаради, Жаҳон отин ҳам, Маҳзуна биби ҳам бошини қуйи солишганча хаёл дарёсига фарқ бўлишган. Ҳазал ҳаммасининг юрагини сел қилган эди.

Моҳинбону Ҳазал ўқиб бўлгач, бир лаҳза жим қолди. Унда-бунда оғир тин олишлар эшитилди. Жаҳон отин секин сўз қотди.

— Дилшод Барнога бизнинг номимиздан ташаккур ва таҳсинлар етказгайсиз. Ярадор дилни яралаб яна ўзи даволай олиш қудратига эга Ҳазал битибдилар. Бу ҳар кимнинг қўлидан келмас.

Моҳинбону куллуқ қилди-да, сўнг:

— Каминаи ғарибингиз биродару ёр хусусидаги ҳикоятдан бежиз бошлаганим йўқ. Олампаноҳ, қолаверса, маликаи муҳтарамамизнинг беҳад илтифоти ила бошимиз ҳам нелигини кўрмаса дейман.

— Тўғри гапни айтурсиз!

— Алқисса, яна бир ғайритабиий таомилимиз ҳам бор. Муҳтарамашоира мураббийларимиз кўнгилларига олмасалар чинини айтишим керак.

— Марҳамат!

— Сўзлангиз...

— Биз ўтган кунларимизга тош отиб келдик. Алқисса, бу таомил кейин ҳам давом этгусидир! Шундай экан, тарихни қадрлаш заруриятдир. Токи, набираларимиз бизнинг пешонамизга тавқи лаънат битмасинлар.

Моҳинбонунинг гапларидан Маҳзуна чеҳрасига қизиллик югурди.

— Гапингиз бағоят қадрли, синглим!

Нодира Маҳзуна фикрини қўллаб-қувватлади. Шу сония Моҳинбону ёнида Тўтиқиз пайдо бўлиб, деди:

— Бугунги устозлар давраси мени ғоят мамнун этди. Аввало, Ҳазал ўқиб вақтни олишим...

— Ўқинг, ўқинг! — атрофдан турли овозлар ёғилди.

Тўтиқиз уялиб, гапининг индаллосини айтди.

— Устозлар Ҳазалиёти олдада меники ҳали анча ғўр. Топган бир боғ гул, топмаган бир боғ пиёз, деганлар ахир. Қуни кеча Нодирабегимнинг Ҳазалларидан девон тартиб қилиб эдим. Ёш хаттотнинг тухфаси деб билурсиз, устоз!

Тўтиқиз майин ва оҳиста қадам ташлаб сўри томон юрди ва Нодира ёнида таъзим бажо қилди-да, қўлидаги девонни узатди. Нодира беҳад шод, бунинг устига кутилмаган совға ҳам эди. Нодира Тўтиқизнинг пешонасидан ўпиб, «ташаккур» дегандай ишора билдирди. Мана шу ҳадя юраклар чигилини ёзиб юборди. Мاستон ойим лапарчи ана шу чигилини батамом ёйиш мақсадида чилдирмани зарб билан ура бошлади. Ҳалидан бери дам олиб ўтирган раққосалар муқом билан бирма-бир даврага отилдилар. Дастурхондан хабар олиб турган Олима отин Нодиранинг қўлидан девонни оларкан, кўз қарашларидан нима деяётганлигини англади ва «қуллуқ» дегандай шитоб юриб кетди. Дам ўтмай Тўтиқиз учун тилла зебигардон солинган барқут қутичани авайлаб, малика ёнига қўйди.

Ёмғир селгиб ўтгач, баҳаво бўлгани сингари Нодиранинг кўнгли ёришган эди. Санамларнинг ошифта муқомлари, дилдан яйраб, осмон қадар сакрагиси келаётганлигининг ўзи роҳат бағишларди кишига.

Мастон ойим лапарчи санамларнинг хислатларига мос терма тўқиб, ҳаммани кулдирарди. Санамларнинг шўх-шан қийқириқлари Урдани тутар, йироқ-йироқлардан жазоирий қилич таққан маҳсус муҳофиз йигитлар оғир тин олиб, ютиниб қўйишарди.

Кун Урда орқасига ўтиб, пастлади. Ҳароратнинг дами қайтди. Санамлар биринкетин ўз ўринларидан қўзғалдилар.

Нодира хонаи хосда арабий гилам узра тўшалган зар кўрпачада ўтирганча, ҳозиргина тухфа этилган ўз Ҳазалларини кўздан кечириаркан, ногоҳ очилган эшик унинг хаёлини тум-тарақай учириб юборди. Олима отиннинг чеҳраси негадир тунд эди.

— Ойим, — Олима отин оҳиста сўз бошлади-ю, бошқа гапиролмади.

Нодиранинг юрагига губор кўнди, бу губор бутун жисмини эгаллаб олган эди.

— Сўзлангиз!

— Андижондан чопар бор...

— Чопар! — Нодира беихтиёр тиззалари қалтираб, ўрnidан туриб кетди. — Тинчликми?

Олима отин гапиролмади, чақирайин дегандай ортига қайрилди. Дам ўтмай шошиб кирган чопар гилам узра юкинди.

— Қутлуғ хонадонингиз узра шум хабар олиб келганлигим учун изн сўрайман, ойм. Сиз зудлик ила сафар тадоригини кўрмоқлигингиз жоиз.

Нодира муз қотиб қолди, наҳотки волидаи мукаррама... Йўқ, йўқ, унинг ишонгиси келмасди, унсиз фарёд-ла чопар кўзига тикилди. Чопар найза янглиғ санчилаётган қарашларга бардош беролмади, бошини солинтириб давом этди.

— Волидаи мукаррамангиз бугун пешинда... — Чопар ҳиқ этиб ютинди. — Пешин чоғи...

Нодира фарёд чекиб, йиқилаёзганда Олима отин чаққонлик билан бағрига олди. Ҳозир изтироб билан вақт ўтказишнинг мавриди эмас, буни Олима отин англадида, канизларга сафар ҳозирлигини кўришни буюрди.

Тинимсиз увлаётган Хўқанд шамоли аро Андижон сари от бошини буришди. Бу сафар абри ғуррон! Нодира қалбида тинимсиз айланар, назарида қоронғи кунлар бошланмоқда эди...

ЯРАДОР ЮРАК

Куз Хўқанд диёрига ўз палагини ёйди.

Моҳларойим ҳар галгидай тонг билан туриб, илимилиқ сувда таҳорат олди. Бугун унинг кўнгли негадир ўксик эди, олампаҳо Амир Умархон елкасидаги оғриқ яна қайталангандай кечаси икки-уч ингради. Бундан Моҳларойим чўчиб уйғонди, сониян зар кўрпачани секин суриб, олампаҳо елкаларини ўради.

«Ишқилиб кўнглим подшоҳининг умри узун бўлсин!» Хаёлидан чақмоқ сингари ўтган бу фикр Моҳларойимга тасалли берди-да, хонаи хосга кирди.

Бамдод намозини ўқиб, хонаи хосдан айвон томон юрди. Бу орада олампаҳо Амир Умархон кўриниш берди. Моҳларойим ўзини четга олди.

— Узларидан бўлсин, хоним.

Қачонлардан бери бу мулойим сўзни тингламаган Моҳларойим рости энтикди, тўғриси мана шу илтифотни соғинган эди. Эрта баҳордан, яъни Уратела қолиб, Жиззах учун бўлган жангу жадалдан олампаҳо Амир Умархон ўзини олдириб қўйган, деярли беш-олти ҳафта табибларнинг назоратида бўлган ва ниҳоят турли муолажалардан кўнгли эндигина равшан тортиб келаётган эди. Бу орада не-не савдолар ўтди, бу биргина оллоҳгаю Моҳларойимгагина аён. Дастлаб, оғриқ аламларига аранг чидаган олампаҳо беихтиёр Хонпошша ойм деб юборган пайти Моҳларойим бир қадар титраган, кўнглим подшоҳи деб эъозлаб юргани кўз олдида ўзгаларни қумсаётганлигидан ранги қув оқарган, «Эвоҳ, бундай кўргиликка қандай чидар эканман», деган хаёлга борган ва яна «кўз очиб кўрган жуфти ҳалолом-ку», дея ўзини босганди. Уша кун тун тобора узайиб бораётгандай туюлди Моҳларойимга. Кўнгли ҳам ғира-шира эди. Тўғриси, Моҳларойим ҳалиги исми юзига солмоқчи бўлди, қаёқда, оғиз жуфтлашга қудрати етмади. Олампаҳо Амир Умархон кечаги кундан анча тетик, бардам, кайфияти хуш эди. Моҳларойимга мана шу керак. Беихтиёр олампаҳо Амир Умархоннинг чеҳрасидаги табассумдан кўнгли яйради, хайрият, муолажа ўз таъсирини кўрсатди. Худо хоҳласа кейинги ҳафтада ўрнидан батамом туради! Шундай табиблар бор бўлсин! Олампаҳо Амир Умархон ўшанда Муҳаммад Алихон билан Султон Маҳмудхонни кўражагини айтганди. Моҳларойим шу заҳоти фарзандларига ясовул юборди, ўзининг ҳам соғинганини ҳис қилди. Шаҳзода Муҳаммад Алихон беш яшар чамаси, иниси — Султон Маҳмудхонни етаклаб кириб келди, аввал оналари, сониян падари бузрукворлари бағрига отилишди. Худди шу сония олампаҳо Амир Умархоннинг кўзлари бирдан чарақлаб кетди.

— Қани-ўтиринглар, меҳмонлар, — деди олампаҳо Амир Умархон.

Олампаҳо Амир Умархоннинг бу гапи шаҳзода Муҳаммад Алихонга нашъа қилди.

— Биз фарзандингиз эрурмиз, падари бузруквор.

Олампаҳо Амир Умархоннинг юзидан жиддийлик тарк этмади, оҳиста нафас олди.

— Бу дунёга ҳаммамиз ҳам меҳмонмиз, ўғлим.

— Падари бузруквор...

— Падари бузруквор ўғитини у қулоқларингизга ҳам, бу қулоқларингизга ҳам қуйиб олинглар, болаларим.

Моҳларойим олампаҳо Амир Умархон қулоғига: «Ҳозир мавриди эмас», демоқчи эди, тили айланмади.

— Падари бузруквор...

— Муҳаммад Алихон ибн Амир Умархон! Келинг, бахт қуши кўнишга ошиқаётган пешонангиздан бир ўпай!

Шаҳзода Муҳаммад Алихон додирради, Султон Маҳмудхон нима қиларини билол-

¹ Абри ғуррон — момақалдиरोқли даҳшатли булут.

май бир падари бузрукворига, бир Моҳларойимга ўғирилди. Муҳаммад Алихон олам-паноҳ сари юрди.

— Кенжатоимиз Султон Маҳмудхон, келинг, жоним, қачонлардан бери эркалатолмадим чоғи. Бу падари бузрукворингиз салтанат ишлари билан бўлиб...

Султон Маҳмудхоннинг йирик-йирик кўзлари ловуллаб ёнди, шу сония падари бузруквори кучоғида эркалангиси келди ва ўзини ана шу ҳароратли оғушга отди.

— Болаларим, сизлар мен учун бирингиз кўз, бирингиз қошсизлар. Ҳар иккинги-ни бирдек суйдим. Минг афсуслар бўлсинки, салтанат юмушлари мени букиб қўйди. Мана, волидангиз бохабар. Менинг ҳам юрагим ғазал ила тўлиғ эди, наилож. Устига устак камина ловуллаётган чўғ устига кул бостиришга интилдим. Эҳ, хом сут эмган банда! Бошинг ёстиққа текканда ўйлар экансан, дунёнинг ишларини...

— Падари бузруквор...

— Ҳозир, Муҳаммад Алихон, ҳозир... Сиз валиаҳдимсиз. Уйлаган ниятларим кўп эди, волидангиз ила Ҳўқанд салтанатини Самарқанду Бухоро янглиғ осмонўпар бинолар ила бойитиш эди. Шу ишларим чала...

— Падари бузруквор...

— Ҳаммамиз бу дунёда меҳмонмиз, дея бежиз бошламадим гапни. Кимдир олдин, кимдир кейин дегандай... Юрагим тубида тўпланиб қолган сўзларни бирма-бир ёзмоқдамен, ўғлим!

— Ҳазратим! — Моҳларойимнинг ғоят ширали овози ташвиш ила янгради. — Сиз... Сиз...

Олампаноҳ Амир Умархон Моҳларойим томон кўз тикди, чамаси, термилиб тўймаётганга ўшарди.

— Хоним... Сизни кўп қийнадим, орзуларингиз йўлида тўғаноқ бўлдим. Мен... Мен...

— Ҳазратим!

— Падари бузруквор!

Олампаноҳ Амир Умархон кенжатоий Султон Маҳмудхон пешонасини силаркан, Муҳаммад Алихонга қараб, деди:

— Ҳеч қачон инингиз Султон Маҳмудхонни ўкситманг! Икки кўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас деганлар. Аммо, сизлар...

Шаҳзода Муҳаммад Алихон бош силкиди.

— Майли, борингиз. Ҳозирдан ёш бошингизга ташвиш ортмай.

Шаҳзода Муҳаммад Алихон ва Султон Маҳмудхон падари бузруквори ва волидасига таъзим қилиб, ортига қайрилишди.

...Ҳозир Моҳларойимга олампаноҳ Амир Умархоннинг тавозе ила «Ўзларидан бўлсин, хоним» деган сўзлари бениҳоя ёқимли эшитилди. Кўнгли қувончга тўлиб тошди. Аёл кишининг кўнгли бир оғиз сўз билан осмон қадар юксалиши ёинки батамом абгор бўлиши мумкин. Кейинги ёз фасли олампаноҳ Амир Умархон учун таҳликали ўтди, яхшиямки Моҳларойимдек кўнгиладардини сезувчи йўлдоши бор экан, кам бўлмади, вазири калон Исмаиуллубий, шайхулислом Маъсумхон тўра, хўжакалон Султонхон тўра ва мавлоно Абдулкарим Фазлий каби нияти пок, эл-улус дардини ўз дарди билан баҳам кўрадиган олижаноб кишилар этагида салтанатни бир нави бошқариб турди. Моҳларойим янги қад ростлаётган мадраса, масжид, хонақоҳ, қарвонсарой хусусида тўлиб-тошиб сўзлар, баъзан муҳандис, кошинкор, меъморлар хизмати етарли қадрланмаётганлигидан афсусланар, соҳибқироннинг нозик кўнглини кўтариш баҳонасида унинг ғазалларини хаттотларга кўчиртирарди. Олампаноҳ қўлига девонини олганда кўзида ёш ўйнади. Шундагина бебаҳра ўтган дамларнинг қадрини тушуниб етди. Эвоҳ, қўлидаги дубулға ўрнида қалам ушласа бўлмасмиди. Қилич ўйнатишни бас қилиб, лавҳ устидаги очиқ қолган дафтарини дил ҳаяжонлари билан тўлдиритиш нега унутди? Шунча фурсат бефойда кетибди-я! Буни ким тўлдиради, қандай тўлдиради! Юраги жиз этганини сезди ва энди у кеч эди! Шунда ҳам олампаноҳ Амир Умархон ёстиқдоши бошида парвона бўлаётганидан таскин топди!

— Ўзларидан бўлсин, хоним!

Моҳларойим уят ва ийманиш исканжасидан ғолиб чиқиб, кўнгиладарнинг подшоҳига ўғирилди.

— Муборақ изларингиздан юриш ҳам ғоят шарафлидир, ҳазратим!

Олампаноҳ Амир Умархон ўз вақтида айтилган бу жавобдан жилмайди, хонаи хос томон дадил одим ташлади. Моҳларойим жуфти ҳалолнинг ортидан сокин бораркан, мана шу одим олишларининг ўзи бир дунё бойлик эканлигини, кейинги дамларда юраги қон бўлиб кетганлигини ўйлади, ҳаёт деб аталмиш хонақоҳда олдинма-кетин қариб-қартайиш, невара-чевараларнинг тўй-базмларини кўришдек бахтга муяссар этишини оллоҳдан сўради.

Олампаноҳ Амир Умархон хонаи хоснинг тўрисига ўтаркан, аввалдан тайёрлаб қўйилган лўлаболишларни қўйнига олди ва сокин кузнинг мўътадил ҳаволаридан тўйиб-тўйиб симирди. Фаввора атрофидаги сарвақд теракларнинг сарғайган япроқлари чирт

узилиб, замин узра тўшаларди. Олампаноҳ бир хазоннинг ҳавода зир учиб ерга тушганидан кўнгли муз тортди. Эвоҳ, инсон умри ҳам шу экан-да!

Моҳларойим жуфти ҳалолнинг бир муддат хаёлга ботганини сезиб, остонада кўриниш берган Олима отинга имо қилди. Олима отин тушуниб етди. Моҳларойимнинг остона томон боқиши ҳамона бақовулларнинг келиши тайин эди. Моҳларойим олис ҳинд элидан совға қилинмиш зар югуртирилган чойнакдаги чойни қайтарди-да, бироз тиндириб, олампаноҳга тавозе бирла узатди. Олампаноҳ Амир Умархон малика ҳаракатларидаги майинлик, мулоимлик ва тавозедан ўша, бундан ўн беш йил муқаддам Марғилон чорбоғидаги унутилмас дамларни хаёлидан бирма-бир ўтказди.

...Остонада пайдо бўлган эшикоға шайхулислом Маъсумхон тўра ҳузурларига кирмоқ нияти борлигини етказди.

Олампаноҳ Амир Умархоннинг юзида нур ўйнади, падари бузруквор ўрнидаги ғоят меҳрибон бу нурунийни чамаси икки кундан бери соғинч билан кутарди, шу сабаб бош қимирлатиб розилик билдирди.

— Ассалому алайкум, юртимизнинг таянчи, ислом динимизнинг ҳимоячиси олампаноҳ! Ассалому алайкум, малика келин!

Моҳларойим шайхулислом Маъсумхон тўра ҳурмати юзасидан ўрнидан туриб таъзим бажо айлади. Маъсумхон тўра олампаноҳ билан кўришаркан:

— Абулмузаффар ва-л мансур амир мусулмон сайд Муҳаммад Умархон ҳазратлари! Мен улуғ аршининг эгаси бўлмиш оллоҳ таолодан сизга шифо бермоғини сўраб дуо қилиб ётибман!

Олампаноҳ Амир Умархон чеҳрасига нур ёғилди, шу сония шайхулислом Маъсумхон тўрага миннатдорчилик билдириб, бош қимирлатди.

— Олампаноҳимиз сиҳатлари дуруст бўлганларидан бошимиз осмон қадар баланд бўлғай! Бу оламнинг этаги кенгдир, вожаб, мана шу кенг дунё ҳар кимга ҳам насиб этгуси мушкулдир. Жиззах этақларида юққан бало-қазонинг даф бўлганлиги ҳар биримиз учун иншооллоҳ, ёруғ кунлар насиб этишидан дарак бергусидир. Шундайми, малика келин.

Шайхулислом Маъсумхон тўранинг босиқ ва осуда сўзлашлари Моҳларойим юзида ним табассум уйғотди. Олампаноҳ Амир Умархон ҳам шайхулислом Маъсумхон тўранинг қадрига етмаганлигини ва хонаданига ёруғ нур бағишловчи бу нурунийни ўз вақтида эъозламаганини тушуниб етди. Бу ўксик оғир тин билан босилгандай бўлди.

Олампаноҳ Амир Умархон елкасидаги оғриқ шу сония ҳалал бердими, оҳиста лўлабалишга ёнбошлаган куйи деди:

— Сизни кўрмоқ орзусида эдим. Менинг шу кечадаги нолаларимни худонинг ўзи етказибди. Минг қатла шукур.

— Менинг ҳам дилимга солингандек бўлди, олампаноҳ. Ўз кўзим билан кўриб, насибамни тотиб келарман, деб ҳузурингизга ошиқиб келавердим, олампаноҳ.

— Етказганига шукур. Аммо, кейинги дамларда кўнглим негадир шикорни қумсаб қолди. Ёзёвон тарафларда айлансам деб эдим...

— Шикор? Бемаврид эмасми, олампаноҳ.

— Нечун?

Шайхулислом Маъсумхон тўра бир сония тин олди. Чамаси, юрагида йилт этиб уйғонган бу оғриқни айтмасликка ҳаққи йўқ эди. Шайхулислом хазонрезги пайтлари олампаноҳ Амир Умархоннинг шикорга чиқишини раво кўрмасди. Буни қандай айта олади. Боз устига хасталик эндигина тарк этяпти. Чор-атроф, уфқ ва ҳудудсиз манзара кўнглининг равшан тортишига ёрдам берармикин. Ёинки дил ярасини бадтар оғиртармикин. Шайхулислом Маъсумхон тўра мана шундан чўчир, чўчирдигина эмас, шундай офат бало-қазолардан асрашга интиларди.

— Олампаноҳ, кўнгиллари шикорни тусаганлиги ҳам шарафдир. Билъакс, табиат ўз либосини алмаштираётган бир пайт. Бос ўстига ҳали оғир дәррдан фориг бўлганингизча йўқ, олампаноҳ. Менга қолса, баҳор кезлари, табиат ёшарган паллада чиқсақ дейман.

Моҳларойим шайхулислом Маъсумхон тўра таклифини маъқуллади. Аммо олампаноҳ Амир Умархонга ҳозирги таклиф ёқинқирамади шекилли, секин ерга қаради. Бироз жим тургач, амирона буюрди.

— Абулмузаффар ва-л мансур амир мусулмон сайд Муҳаммад Умархон бизнинг сўзимиз...

— Бош устига, олампаноҳ, — шайхулислом Маъсумхон тўра яна таъзим қилди.

— Шу онларда шикорга чиқмоқни ихтиёр этдим, вазири калон Исмадуллабий амиру умароларни шикорга шайласинлар. Назаримда, бу сафар кўнглим равшан бўлғай...

— Айтганингиз келсин, ҳазратим, — деди Моҳларойим.

— Худованди карим ол қулим десин, олампаноҳ. Сизнинг шодлигингиз эл-улуснинг бахтиёрлиги. Эл-улуснинг нияти эндигина рўёбга чиқяпти.

Шайхулислом Маъсумхон тўранинг сўнги тилаги олампаноҳ Амир Умархон бошини осмон қадар кўтарди, юзига табассум югурди. Бугунги кун Моҳларойим учун ғоят

эсда қоларли эди, алалхусус, олампаноҳ Амир Умархон неча ойки бугунгидек яйрамаган ва ўзини хушнуд тутмаган эди.

Шайхулислом Маъсумхон тўра чиқишга изн сўрагандек олампаноҳ Амир Умархонга юзланди ва эшик томон оҳиста юрди. Моҳларойим табаррук бу нуроний изидан остонагача кузатиб қўйишни ўзи учун бурч санади ва остонадан ҳатлаб, «Яхши борингиз», деди.

Олампаноҳ Амир Умархоннинг хаёли шу топда шикор билан банд эди, алҳол ўзини бу ўйлардан чалғитиш мақсадида китобхона томон юрди.

Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархоннинг китобхонага кирмоқчилигини англаб, юраги завқ-шавққа тўлди. Бу не бахтки, олампаноҳнинг ўзи фикр баҳридан гавҳар терса. Бу не бахтки, анчадан буён лавҳда очиқ қолган назм дафтарини тўлдириш истаги туғилса.

Олампаноҳ Амир Умархон китобхонанинг кенг ва ойдин хонасига тўшалган гилам бўйлаб юраркан, анча хушнуд бўлди.

— Офарин, хоним! Китобхона кўнглимни равшан этди-қўйди.

Моҳларойим ҳозир гап билан чимдиб олишнинг пайти келганлигини сезди-ю, умрининг ҳамрози ва гултожисини ноўрин хафа қилиб қўйишдан ўзини тийди.

— Ҳа, ҳазратим, сиз салтанат юмушлари билан бўлиб...

— Салтанат юмушининг ўзи тубсиз жар... Алалхусус, бу китоблар, баёзлар, зар суви югуртирилган девонлар. Мана бу девонлар янги битилган шекилли...

Олампаноҳ Амир Умархон кўзга кўринарли жойга қўйилган девонларнинг бирини олди.

— Амирий...

— Шундоғ, ҳазратим...

— Қачон тартиб берилган.

— Кун кеча, ҳазратим! Шаҳри азимимизда Охун девондек хаттотларимиз борки, ҳуснихатлиги учун Мирзои Заррин калом деб бежиз айтилмасдир.

— Баракалло. Салтанат бошида юз йил қад кериб тургандан кўра, мана бундай ягона девон тартиб этишининг ўзи афзал...

— Ҳақ гап, ҳазратим.

Олампаноҳ Амир Умархон шу сония умрини бежиз ўтказиб юборганлигини тушуниб етди.

— Амирий... Янами, хоним?

— Шундоғ, ҳазратим! Бу девонни Тўтиқиз тартиб берган...

— Нодира...

Моҳларойим уялинқиради. Ҳозир унинг юраги ҳис-туйғу билан тўлиб тошган эди.

— Бунисини ҳам, ҳазратим...

— Тўтиқиз дедингизми?

— Шундоғ, ҳазратим! Ҳўқандимиз шоираларидан. Ҳуснихатини қаранг!

Олампаноҳ Амир Умархон бугун илк бор завжаси Моҳларойимнинг «Девон»ини қўлга олди.

— Оллоҳга беадад шукрлар бўлсинки, шеърят боғида мен ўйлагандан минг чандон ўзибсиз...

— Қуллуқ, ҳазратим! Лекин ҳазратларим шикору салтанат юмушлари ила банд бўлганларида мен сизнинг ғазалларингиз дунёсида яшадим, унинг марваридларини теришга ошиқдим.

— Ажаб...

— Тингланг, ҳазратим!

Лаб уюр такаллумга, зулфунгни паришон қил,

Қанд кийматин синдур, нархи анбар арзон қил.

Ҳусн шоҳисан, доно, бу ҳазин гадоларға,

Кўз учи ила боқиб хайр бирла эҳсон қил.

Ишқ динига мункир бўлса ошиқи худбин

Эй санам, лико кўрсат, габрни мусулмон қил.

Иҳтисоб учун зоҳид кирса дайр аро, соқий

Бир қадаҳ била они зухдидин пушаймон қил.

Истасанг кўнгулларни ғамза ёйиға партоб

Қошларинг ҳилолини моҳи ийди курбон қил.

Шўхчаши навхатсан, ноз ҳаштида сайр эт,

Гарди хоки пойингни сурмаи ғазолон қил.

Ёр лаълидин ҳарфе айладим, Амир, иншо,

Эй кўнгул, бу гавҳарни жоғ ичинда пинҳон қил.

— Офарин, минг офарин, хоним!

Моҳларойим юзида табассум ишва қилди. У амиралмуслимининг сояи давлатида яйраб-яшнаб юришни, жўшиб ижод саҳифаларини бойитишни ва қолаверса, Ҳўқанди азимнинг чирой очишига ҳисса қўшишини истарди. Яқин икки фасл ғоят узоқ чўзилди, тўшакка михланган олампаноҳ Амир Умархон тўшаги ёнидан жилмади, қалб

дафтари варақланмади, сайқалланмади. Бугунги кун негадир бошқача — ёрқин ва жозибали эди.

Шу аснода Олима отин кўриниш берди, демак салтанатдан кимдир ташриф буюрган. Остонада вазири калон Исматуллабий таъзим қилгач, олампаноҳ ҳузурларида юкинган бўлди. Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархонни холи қолдириш ниятида кўлини кўксига қўйганча китобхонадан чиқишни ихтиёр этди. Бу орада вазири калон Исматуллабий олампаноҳ Амир Умархонга рўбарў келиб эгилган куйи кўлини узатди.

— Қўлингизни олганимдан беҳад умидвормен, шаҳриёр! Салтанатингиз бундан ҳам тўкин, обод ва равшан бўлғай! Боз устига кўнгуллари шикорга чиқмоқни тилади, таҳсинлар ўқигаймиз. Буёғи Уш, Ёзёвон, ёинки Қува ҳавоси роҳат бағишлашини, дилларни равшан этишини тилағаймиз. Алалхусус, ягона умид сиздан муддатни изҳор этсангиз, ўша ондаёқ отланурмиз, шаҳриёр!

Олампаноҳ Амир Умархон вазири калоннинг бу гал «шаҳриёр» дея мурожаат этишини негадир ёқтирмади, ҳозирнинг ўзида жавоб қилмоқчи эди, яна ниманидир эслаб, индамай қўя қолди.

— Мени кийинтирсинлар!

Вазири калон Исматуллабий шошиб қолди. Шикор муддатини айтиш ўрнига олампаноҳ Амир Умархоннинг шаҳар айланиши аёнлашди. Ясовуллар олампаноҳ Амир Умархоннинг олтин жиға, зар тўнларини кийинтиришга тушдилар.

— Уриниб қолмасмикинсиз, шаҳриёр!

Олампаноҳ Амир Умархоннинг чеҳраси бироз очилгандай бўлди.

— Бедовлар шайми?

— Ҳаммаси шай, шаҳриёр!

— Ҳўқанди азимни кўриш нияти туғилди. Янги иморатлар, мадрасалар...

— Ниятингиз улуг бўлсин!

Вазири калон Исматуллабий ўзида йўқ хурсанд, яқин орада бошланадиган шикорни ўйлаб оғзининг суви келар, негаки худди шу онларни у орзиқиб кутарди. Шикор баҳона тўнлари қўйнида моҳичеҳра нозанинларни эркалар, тонг ёришмаёқ яна олампаноҳ Амир Умархон ҳузурида таъзим бажо айларди.

Урда майдони сари яқинлашаётган олампаноҳ Амир Умархон вазири калон Исматуллабий жазоирий қилич таққан маҳсус муҳофиз йигитларнинг бетоқат бўлаётганлигини сезишди. Вазири калон Исматуллабийнинг қовоғи осилди, қоровулбегининг юраги ҳаприқди, шошиб соқчилар томон юрди. Дарвоза ортидан аллақандай овоз келар, соқчилар сочлари тўзғиган хотиннинг нарироқ туришини буюришар, ҳайдашар ва дўқ-пўписа қилишарди. Хотин эса овозини атайин баландлатиб султони мазорига фишт қаларди.

— Дуо қиламан, бир карники, бир кўрники, дегандай меники ҳам ижобат бўлиб қолар...

Олампаноҳ Амир Умархон хотин қарғишини элас-элас эшитди-ю, бир сония жойида туриб қолди.

— Шаҳриёр!..

— Шанғиллаётган хотинни танурмисиз?

Вазири калон Исматуллабий бу саволдан довдиради, тўғриси у бундай юмуш билан шугулланишни ўзи учун ор деб ҳисобларди. Ҳозир нима деб жавоб қилишини билолмай қолди.

— Дилингизни оғритмангиз, шаҳриёр!

— Танирмусиз?

— Бирор тиламчи адашиб кириб қолгандир, шаҳриёр!..

— Дард ила ўқисиб йиғлаётганлиги қулоғингизга чалинмади шекилли...

— Бундай нокасларнинг уруғи бир, шаҳриёр. Узларини покиза кўрсатиш пайида бўладию...

— Бас!

Вазири калон Исматуллабий олампаноҳ Амир Умархон томон таъзим қилди.

— Буюрингиз, шаҳриёр. Ҳозир амрингиз ўринланур...

— Илғари бундайлар йўқ эди чамаси...

— Шаҳриёр...

Олампаноҳ Амир Умархоннинг ўқ ялаб ўтган елкаси қолиб кўкрагида санчиқ турди, у оҳиста кўкрак қафасини силаган бўлди.

— Шаҳриёр...

— Йўлни буринг...

Вазири калон Исматуллабий тушуниб етганича йўқ эди, олампаноҳ Амир Умархон юганини силтади. Бедов олд оёқларини даст кўтариб, кишнади. Олампаноҳнинг ўзи зар суви югуртирилган эгардан учиб кетишига бир баҳя қолди. Шундай бўлса-да, отнинг бошини орқага бурди.

Вазири калон Исматуллабий бедовига қамчи урди. Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархоннинг зудлик билан ортага қайтганлигини эшитиб, дарвоза томон юрди. Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархоннинг рангги оқариб келаётганлигидан юраги эзилди.

Вазири калон Исматуллабий олампаноҳ Амир Умархоннинг отдан тушишига ёрдамлашди.

— Ҳазратим...

Олампаноҳ Амир Умархон Моҳларойимнинг тиниқ ва ҳазин овозини англаб етди, кўзини хиёл очди.

Моҳларойимнинг имосига муштоқ Олима отин хонаи хосга кўрпачани қалин қилиб тўшаб, «Ҳаммаси тахт, ойим», дегандай бош қимирлатди. Моҳларойим кўнглининг гулзори ва боғбони олампаноҳ Амир Умархоннинг вужудини тимдалаётган ярани англай олмас ҳамда бунчалик тез ўзгариб бораётганининг боисини тушуниб етолмас эди. Яқин олти ой умрининг соҳибқирони бошида термулиб ўтириб, бугунгидек ёруғ лаҳзаларни орзиқиб кутган, қолаверса, юраги ҳам қон бўлиб кетган эди. Ажабо, бу мунаввар кунларни ким кўп кўрди экан? Наҳотки олампаноҳ Амир Умархон хасталик тўшагидан қаддини кўтаролмаса. Ўзинг қўлла, ўзинг йўлла ҳалоққи эгам!

Олампаноҳ Амир Умархон кўрпача узра ётаркан, бир зум оғир ингради, чамаси елкаси оша бораётган оғриқ кучаяётгандек эди. Алалхусус, олампаноҳ Амир Умархон бу сафар кўрак қафасини ушлади.

— Ҳазратим... Бир оғиз сўзингизга муштоқмен. Нима бўлди, қийналаётган жонингизга жоним тасаддуқ. Жиллақурса бир оғиз сўзланг...

— Чоғир...

— Ҳазратим!

— Чоғир...

— Бир муддат сабр қилинг, ҳозир табиб ташриф буюрадилар. Иншооллоҳ, дарддан халос бўлури...

— Юрагим... юрагим... Қани, ким. Ким бор, чоғир!..

— Ҳазратим...

— Чоғир...

— Ҳазратим...

Олампаноҳ Амир Умархон кўз олдида икки арвоҳ капалак бош томонига ўтгандек туюлди, уни кўрди-ю, нафаси тикилди, сониян инграган товушда қўл силкиди.

— Кет... кет...

Моҳларойим қалбини қоронғулик чулғади. У секин ўрнидан туриб бурилмоқчи эди, олампаноҳ Амир Умархоннинг «кет, кет», дея ҳазин овози такрорланди, шундагина Моҳларойим умрининг ҳамроҳи ва мастони ўз-ўзи билан сўзлашаётганини тушуниб етди. Олампаноҳ Амир Умархон ўрнида тўлғанди. Чамаси унга Жумабий қайтоқи ва Ирисқулибийнинг сўхбати тинчлик бермасди.

Моҳларойим икки ўт орасида, нима қиларини билолмас, олампаноҳ Амир Умархоннинг босирқираб, «кет, кет», дейишларидан жони ҳалақда эди. Уч-тўрт табиб муолажа қилиб кўрди, алалхусус, салтанат султонининг танасидан ҳарорат пасаймасди.

...Кунлар ортидан кунлар ғамгин ўтарди. Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархоннинг аранг пирпираётган киприкларига термилади. Бир томонда шам эрий-эрий кичрая боради.

Умр ва шам...

Моҳларойим уни эслади-ю, чўчиб кетди, ўзини ўзи койиди. «Йўқ, йўқ, бундай лаънати ўйни ел олсин!»

— Ҳазратим...

Моҳларойим олампаноҳ Амир Умархонга интиқ термилди, тобора музлаб бораётган баданига қўли тегдию кўзёшлари оқиб тушди.

Олима отин шамни янгилади, шарпасиз ортига қайрилди. Моҳларойим ҳамон унсиз фарёд чекар, қанийди, умрининг султони ва гултожиси ҳисобланмиш олампаноҳ Амир Умархон умрини шам янглиғ янгилай олса?! Жонини, жаҳонини беришга тайёр эди, афсус, минг бора афсус... Оёқ томонда Муҳаммад Алихон, Султон Маҳмудхон... Шайхулислом Маъсумхон тўра тинимсиз тасбеҳ ўгиради.

Олампаноҳ Амир Умархон бир энтикди, унинг кўз қорачиқлари кенгайиб кетгандек бўлди. Ана шу кўзлардан алвидолик сўзлари яширин боқаётганлигини англаш мумкин эди. Буни шайхулислом Маъсумхон тўра англади ва Моҳларойимга: «Бардам бўлинг, малика келин» дейишга улгурди. Моҳларойим ўкира-ўкира сочларини юлди.

— Йўқ, йўқ. Ҳазратим...

Шайхулислом Маъсумхон тўра олампаноҳ юзига бир зум термулиб турди-да, деди: — Оллоҳнинг иродаси, қизим! Ўзи умр берган эгам ўзи тортиб олса нима ҳам дердик.

Моҳларойим қора рўмолини чангаллаб, қўш фарзандини бағрига босганча йиғлашга тушди.

Мени, эй чарх кажрафтор, ёримдин жудо қилдинг,
Ҳазондур боғи айшим, навбахоримдин жудо қилдинг,
Айирдинг меҳрибонимдин, нигоримдин жудо қилдинг,
Чароғи нури баҳши рўзгоримдин жудо қилдинг,
Нигори сарв қомат гулузоримдин жудо қилдинг,
Таним хоки раҳ ўлди, шаҳсуворимдин жудо қилдинг.